

PAPER DETAILS

TITLE: Lafzî Mütêsâbih Âyetlerdeki Anlam Farklılığı

AUTHORS: Hasim ÖZDAS

PAGES: 215-249

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1148133>

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology
ISSN: 2147-8171
Cilt / Volume: 7 • Sayı / Issue: 13 • Sayfa / Pages: 215-249

Lafzî Müteşâbih Âyetlerdeki Anlam Farklılığı *The Difference Meaning of Lafzî Mutashâbih Verses*

Arş. Gör. Dr. Haşim ÖZDAŞ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Dr. Res. Asst., Van Yüzüncü Yıl Uni., Faculty of Theology, Department of Tafsir, Van, Turkey.
hasimozdas@gmail.com
orcid.org/0000-0002-4621-435X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 12 Haziran / June 2020
Kabul Tarihi / Accepted : 30 Ağustos / August 2020
Yayın Tarihi / Published : 15 Eylül / September 2020

Atıf Bilgisi / Cite as: Özdaş, Haşim. “Lafzî Müteşâbih Âyetlerdeki Anlam Farklılığı”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (Eylül 2020), 215-249.
<http://doi.org/10.5281/zenodo.4021450>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Copyright © Published by

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

Lafzî Müteşâbih Âyetlerdeki Anlam Farklılığı

Öz ► Anlamları yakın veya farklı olmakla birlikte görünüşte lafızları birbirine benzeyen âyetlere tefsir ve Kur'ân ilimleri literatüründe müteşâbih-i lafzî denilmektedir. Mücâhid b. Cebr ile İbn Zeyd gibi erken dönem bazı tefsir âlimlerinin, müteşâbih kavramını; aynı konunun farklı âyet veya sûrelerde değişik lafızlarla ifade edilmesi şeklinde açıkladıkları belirtilmektedir. Daha sonraki dönemlerde müteşâbih-i lafzî âyetleri derleyen veya açıklayan birçok eser kaleme alınmıştır. Söz konusu eserlerde âyetler arasında görülen benzerliklerin farklılıkları Arap dilinden veya âyetler arasında kurulan bağlantılardan veyahut âyetlerin bağlamlarından hareketle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, müteşâbih kavramını, muhkemin karşıtı olarak açıklayan âlimlerin açıklamalarına kısaca değinildikten sonra müteşâbihi, benzeşen âyetler şeklinde ifade eden âlimlerin görüşlerine yer verilip benzeşen âyetlerdeki anlam farklılığı üç örnek üzerinden incelenmeye gayret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Müteşâbih, Muhkem, Benzeşen Âyetler, Anlam Farklılığı.

The Difference Meaning of Lafzî Mutashâbih Verses

Abstract ► Although their meanings are either close to each other or different, such verses are defined as mutashâbih-i lafzî in tafsîr (exegesis) and Qur'anic literature. It is stated that some of the early tafsîr scholars such as Mujâhid b. Jabr and Ibn Zayd explained the concept of mutashâbih as expression of the same issue with different verses and with different words in verses. In later periods, a number of works were written explaining mutashâbih-i lafzî verses and compiling works about them. In the abovementioned works, the differences seen between the verses were tried to be explained based on the connections set in Arabic or between verses; or, in terms of verses. In this study, after having mentioned the general approaches of scholars explaining the concept of mutashâbih as opposite of muhkam briefly, the views of scholars explaining mutashâbih as similar verses will be given place and then, the obscure meaning in verses will be tried to be investigated through three examples.

Keywords: Exegesis, Mutashâbih, Muhkam, Similar Verses, Meaning Difference.

Özet

Yaygın olarak anlam kapalılığını giderecek herhangi bir delil bulunmadığı için tam olarak anlaşılamayan âyet şeklinde tanımlanan müteşâbih âyetlerin mahiyetine dair âlimler arasında bir ittifak sağlanamamıştır. Farklı şekillerde tanımlanan müteşâbih âyetlerin anlamının bilinip bilinmediği hususunda Âl-i

İmrân sûresi 7. âyetteki vakfeye bağlı olarak farklı açıklamalarda bulunulmuştur. Âyette zikredilen “İlimde derin bilgi sahibi olanlar”, ifadesinin yeni bir cümle olduğunu savunanlara göre müteşâbih âyetlerin te’vilini sadece Allah bilir. Buna mukabil ilgili ifadenin, “Onun te’vilini ancak Allah bilir”, cümlesine matuf olduğu düşüncesinde olanlara göre ise Allah’ın yanı sıra “İlimde derin bilgi sahibi olanlar” da müteşâbih âyetlerin te’vilini bilirler.

İkinci yaklaşıma göre müteşâbih âyetlere dair sözü edilen kapalılık; mutlak ve değişmez olmayıp, muhatapların ilim seviyesine göre farklılık arz etmektedir. Muhkem ve müteşâbih lafızlarının, Kur’ân-ı Kerim’de nekre halde kullanılmış olması bu yaklaşımı destekler niteliktedir. Bu da bir konuda muhkem olan bir âyetin, başka bir âyetin müteşâbihi olabileceğini, aynı şekilde müteşâbih olan bir âyetin de başka bir konuda muhkem olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla anlamı bilinmeyen veya kapalı addedilen âyetlerin anlamı her ne kadar bazıları için kapalı olsa da âyete dair mutlak bir anlam kapalılığından söz edilmesinin isabetli olmadığını, aksine anlamı kapalı şeklinde tanımlanan müteşâbih âyetlerin, Kur’ân-ı Kerim’in bütünlüğünde ele alınıp açıklanmasının gerektiğini düşünmekteyiz.

Öte yandan mana yönünden müteşâbih şeklinde ifade edilen bu iki yaklaşıma karşın diğer bazıları, müteşâbihi şöyle açıklamışlardır: Aynı lafızlarla farklı anlamların; farklı lafızlarla aynı veya benzer anlamın kastedildiği âyetlerdir. Mücâhid b. Cebr ile Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem gibi erken dönem bazı tefsir âlimlerinin bu görüşte oldukları ifade edilmiştir. İbn Zeyd’e göre Hz. Mûsâ’nın kıssası bağlamında zikredilen وَأَدْخِلْ يَدَكَ (en-Neml 27/12) ile أَسْلَمَكَ يَدَكَ (el-Kasas 28/32) ifadeleri, birbirine müteşâbihtir. Bunun gibi, Hz. Mûsâ’nın değneğinin yılanı dönüştüğünü bildiren âyetlerde geçen حَيَّةٌ تَسْعَى (Tâ-Hâ 2/20) ile تُعَبِّانُ مُيِّنٌ (el-A’râf 7/107; eş-Şu‘arâ 26/32) ifadeleri de birbirine müteşâbihtir.

İbn Zeyd’in müteşâbih için verdiği örnekler, kelime düzeyindeki farklılıklardır. Daha sonraki dönemlerde yazılan eserlerde müteşâbih-i lafzî, farklı tasniflere tabi tutulmuştur. Sözelimi İbnü’l-Cevzî müteşâbih-i lafzî âyetleri; 1. Bir kelimenin veya harfin yerine başka bir kelime veya harfin gelmesi. 2. Bazı harflerin eksik veya fazla gelmesi. 3. Takdim ve tehirin olması

şeklinde üç başlık altında ele alırken; Zerkeşî, benzer âyetler arasında görülen farklılıkları sekiz başlık altında ele almıştır.

Kaynaklarda ifade edildiğine göre bazı kimseler, bu tür âyetlerin sözü anlamsız yere uzatmak anlamına geldiğini ileri sürerek müteşâbih-i lafzî âyetler konusunu eleştiri konusu yapmışlardır. Bu ve benzer iddialara cevap mahiyetinde Hicrî 5. yüzyıldan itibaren müteşâbih-i lafzî âyetlerin açıklanmasına dair pek çok eser kaleme alınmış ve benzer âyetlerdeki anlam farklılıkları izah edilmeye çalışılmıştır. Zengin bir alan olmasına rağmen müteşâbih-i lafzî konusunun ülkemizde akademik çalışmalara yeterli derecede konu edinmediğini söylemek mümkündür.

Müteşâbih lafzını mana yönünden müteşâbih/kapalı şeklinde değil, aynı kıssanın veya konunun farklı âyet veya sûrelerde değişik lafızlarla ifade edilmesi şeklinde açıklayan âlimlerin görüşlerini konu edinen bu çalışma, aşağıda yer verilen üç örnek üzerinden benzeşen âyetlerdeki benzerliklerin anlam farklılıkları incelemeyi hedeflemektedir. Ayrıca bu çalışmada benzer âyetlerdeki anlam farklılıklarının meâllere yansıtılıp yansıtılmadığı hususu da inceleme konusu yapılacaktır.

Birinci örnek: A'râf sûresi 109-110. âyetlerde meâlen geçen şu ifadeler: "... *Bu, gerçekten bilgin bir büyücdür. Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Ne öneriyorsunuz?*" Firavun'un ileri gelenlerine; Şu'arâ 34-35. âyetlerde ise Firavun'a nispet edilmiştir. Ancak aynı konuya dair söz konusu ifadelerin farklı kişilere nispet edilmesinin, zahirde çelişkili bir durum arz ettiği ifade edilmiştir. İkinci örnek: Fail konumundaki فِرْعَوْنُ lafzı, A'râf sûresi 123. âyetinde zahir olarak zikredilirken; Tâ-Hâ sûresi 71 ile Şu'arâ sûresi 49. âyetinde gizli olarak zikredilmiştir. Bunun gibi Firavun'un sihirbazlara söylediği "Ona inandınız" anlamındaki آمَنَ بِهِ sözü, birinci âyetinde بِه şeklinde ifade edilirken; aynı meselenin konu edindiği diğer iki âyetinde لَهُ şeklinde ifade edilmiştir. Üçüncü örnek: Lafzen birbirine benzeşen Bakara sûresi 170 ile Lokmân sûresi 21. âyetinde اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ cümlesi kullanılırken; Mâide sûresi 104. âyetinde تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ cümlesi kullanılmıştır. Bunun gibi, Bakara sûresinin ilgili âyetinde أَلْفَيْنَا lafzı zikredilirken; Mâide sûresi 104 ile Lokmân sûresi 21. âyetinde وَجَدْنَا lafzı zikredilmiştir. Son

olarak, Bakara sûresinin ilgili âyetinde لَّا يَعْلَمُونَ fiili yer alırken; Mâide sûresinde لَّا يَعْلَمُونَ fiili yer almıştır.

Bu örneklerde görüldüğü üzere müteşâbih-i lafzî âyetlerdeki farklılıklar, yakın anlamlı veya müşterek lafızların kullanılması şeklinde olabildiği gibi, farklı cer harflerinin kullanılması veya zikir-hazf şeklinde de olabilmektedir.

Müteşâbih-i lafzî âyetlerin tefsirine dair eser yazan Hatîb el-İskâfî, Kirmânî, İbnü'z-Zübeyir, İbn Cemâ'a ve Zekerîyyâ el-Ensârî gibi âlimler, âyetler arasında görülen benzerliğin farklılıklarını açıklamaya gayret etmişlerdir. Yaptıkları açıklamalarda büyük oranda doğruyu yakalamış olmakla birlikte kimi açıklamalarının isabetli olmadığını söylemek mümkündür. İkinci ve üçüncü örneklerin aksine birinci örnekle ilgili yapılan yorumları buna örnek olarak vermek mümkündür. Benzer durum, ilgili âyetlerin çevirisini incelediğimiz meâl çalışmaları için de söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Müteşâbih, Muhkem, Benzeşen Âyetler, Anlam Farklılığı.

Extended Summary

There has not been any consensus among the scholars about the nature of mutashâbih verses defined as verses that cannot be understood completely because generally no evidence has been found to eliminate the obscurity in meaning. About the issue whether the meaning of mutashâbih verses, defined in different ways, are known or not, there have been made several explanations based on waqfe (stop) in the 7th verse of Âl-i Imrân. According to scholars who defend that the expression mentioned in the verse: “*Those who have profound knowledge in science.*” Is a new sentence, only Allah knows the interpretation of mutashâbih verses. On the other hand, according to those who are in the view of the above-mentioned expression has the meaning; “*Only Allah knows the interpretation of this*”, and also “*those who have profound knowledge in science*” know the interpretation of mutashâbih verses besides Allah.

According to last approach, the obscurity mentioned about mutashâbih verses is not certain and unchangeable, but it presents differences according to

the level of knowledge of the addressees. The fact that muḥkam and mutashābih expressions are used as obscure in Qur'an supports this approach. This shows that a verse that can be muḥkam in one issue may be mutashābih of another verse; likewise, a verse that is mutashābih in one issue may be muḥkam in another issue. Therefore, although the meaning of the verses whose meaning is unknown or which are considered to be obscure, it is not appropriate to mention an absolute obscurity regarding the verse; on the contrary, it is better to study and explain the mutashābih verses whose meanings are defined to be obscure within the unity of Qur'ān.

On the other hand, despite these two approaches expressed as mutashābih in terms of meaning, some others explained mutashābih as follows: They are the verses in which different meanings are intended with the same words, and the same or similar meanings are intended with different words. It is stated that some early tafsīr scholars such as Mujāhid Ibn Jabr (d. 103/721) and 'Abdurrahman Ibn Zayd Ibn Aslam (d. 182/798) had this opinion. According to Ibn Zayd, the expressions of وَأَدْخِلْ يَدَكَ (al-Naml 27:12) and أَسْلُكْ يَدَكَ (al-Qasas 28:32) mentioned within the context of Prophet Moses' story are mutashābih with each other. Like this, the expressions of حَيَّةٌ تَسْعَى (Ṭā-Hā 2:20) and نُعْيَانٌ مُبِينٌ (al-A'rāf 7:107; al-Shu'arā 26:32) in the verses in which Prophet Moses' stick changed into snakes are mutashābih verses.

The examples that Ibn Zayd gives for mutashābih are in terms of word differences. In the works written in later periods, mutashābih-i lafẓī was subject to different classifications. For example, while mutashābih-i lafẓī verses of Ibn al-Jawzī (d. 597/1201) are taken under three titles as: 1. Placing a word or a letter instead of another word or letter. 2. Some letters are missing or too many. 3. The presence of presentations and delays, Zarkashī (d. 794/1392) collected the differences between similar verses under eight categories.

As mentioned in the sources, some others, alleging that these verses meant to lengthen the expression in vain, have made the issue of mutashābih-i lafẓī a subject of polemics. In response to these and similar claims, a number of works have been written about explanation of mutashābih-i lafẓī verses since Hegira

V century, and the meaning differences in similar verses have been tried to be clarified. However, though it is a rich field, it is possible to state that the subject of mutashâbih-i lafzî has not been studied sufficiently in academic realms of our country.

The study, in which the views of scholars explaining mutashâbih as not mutashâbih/obscure in terms of meaning, but as stating the same story or event with different expressions in different verses and surahs, aims to investigate the similarities and differences in meaning over three examples below. In addition, the issue whether differences in meaning in similar verses are reflected to Qur'an translations is going to be the subject of this study.

The first example: The expressions mentioned in al-A'râf 109-110 as translation; "...This is indeed a well-versed sorcerer. He wants to expel you from your land. What do you suggest?" were addressed to the prominent persons of Pharaoh and the verses of al-Shu'arâ 34-35 were addressed to Pharaoh himself.

However, it is stated that the fact that the expressions about the same event are addressed to different people has presented a contradictory situation apparently. The second example: while the word فِرْعَوْنُ in the verse of al-A'râf 123 is mentioned as the subject of the verse, it is mentioned in hidden position in Tâ-Hâ 20:71 and ash-Shu'arâ 49. Similar to this, while the expression that Pharaoh said to the scorers as "you believed him", اٰمَنَتمْ بِهِ is stated as بِهِ in the first verse, in the second verse where the same event is the basis it is expressed as لَهُ. The third example: While in verses of al-Baqarah 2:170 and Loqmân 31:21, the sentence, تَعَالَوْا اِلٰى مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَ اِلٰى مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَ اِلٰى مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ are used, in the verse of al-Māidah 5:104 تَعَالَوْا اِلٰى مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَ اِلٰى مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَ اِلٰى مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ is used. And like this, while the word اَلْقَيْنَا is mentioned in the related verse of al-Baqarah, the word وَحَدَّثْنَا is used in verses of al-Māidah 104 and al-Loqman 21. Last of all, while the verb لَا يَعْلَمُونَ takes place in the related verse of al-Baqarah, the verb لَا يَعْلَمُونَ takes place in al-Māidah.

As can be seen in the examples, the differences in mutashâbih-i lafzî verses can be in the form of close meaning or usage of common words, it can be in usage of different articles (jer letters) or in the form of zikir-ḥazf as well.

The scholars such as Haṭīb al-Iskāfī (d. 420/1029), Kirmānī (d. 500/1106), Ibn al-Zubayr (d. 708/1308), Ibn Jamā'a (d. 819/1416) and Zakariyyā al-Anṣārī (d. 926/1520), who wrote about tafsīr of mutashābih-i lafzī verses, tried to explain the differences of similarities seen in the verses. In the explanations they made, although they caught the truth in great deal, it is possible to say that some of them are not correct. Despite the second and third examples, it is possible to give the commentaries made for the first one as an example. Similar case is valid for Qur'ān translations whose related verses have been studied by us.

Keywords: Exegesis, Mutashābih, Muḥkam, Similar Verses, Meaning Difference.

Giriş

“İki şeyin renk, tat, adalet ve zulüm gibi nitelik bakımından birbirine benzemesi”, anlamındaki ş-b-h¹ kökünden türeyen kelimelerin Kur'ân-ı Kerim'de on iki yerde geçtiği ve “Benzemek-benzeşmek, karışmak, kafası karıştırılmak” şeklinde üç anlamda kullanıldığı ifade edilmektedir.² Buna mukabil asıl anlamı “Engel olmak” olan h-k-m³ kökünden türeyen kelimelerin Kur'ân-ı Kerim'de iki yüz yerde geçtiği ve başlıca şu sekiz anlamda kullanıldığı belirtilmektedir: “Hüküm vermek, hakem tayin etmek, sağlamlaştırmak, hakem-hâkim, muhakeme gücü, açık, hâkimiyet ve hikmetli.”⁴

Bazı âlimler, Kitâb'ın âyetlerinin muhkem kılındığını bildiren Hûd sûresi 1. âyetten yola çıkarak Kur'ân'ın tamamının muhkem; diğer bazı âlimler ise Kitâb'ın müteşâbih-mesânî kılındığını bildiren Zümer sûresi 23. âyetten hareketle Kur'ân'ın tamamının müteşâbih olduğunu belirtmişlerdir. Bu iki yaklaşımla bağlantılı olarak, Kur'ân'ın tamamının muhkem olması, onun

¹ Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, “şbh”, *Müfredâtu elfâzî'l-Kur'ân*, thk. Safvân 'Adnân Dâvûdî (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1423/2002), 443.

² Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'ân-ı Kerîm Sözlüğü* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017), 455-456.

³ Râgıb el-İsfahânî, “hkm”, 248.

⁴ Okuyan, *Kur'ân-ı Kerîm Sözlüğü*, 258-262.

nazmının güzelliği ve onda bir kusurun bulunmaması; müteşâbih olması ise Kur'ân âyetlerinin güzellik ve doğruluk noktasında birbirinin benzeri olduğu şeklinde açıklanmıştır.⁵ Bu iki görüşe karşın diğer bazı âlimler ise Âl-i İmrân sûresi 7. âyetten hareketle Kur'ân'ın bazı âyetlerinin muhkem diğer bazısının ise müteşâbih olduğunu ifade etmişlerdir.⁶ Buna göre ilk iki âyette zikredilen muhkem ve müteşâbih kelimeleri sözlük; Âl-i İmrân sûresi 7. âyetinde ise terim anlamında kullanılmıştır.⁷

Müteşâbih kavramını, muhkemin karşıtı olarak açıklayan âlimlerin bu iki kavrama dair açıklamalarını şöyle ifade etmek mümkündür:

1. İman edilip kendileriyle amel edilen âyetler muhkem,⁸ iman edilip amel edilmeyenler ise müteşâbihtir.⁹ Buna göre nâsîh âyetler muhkem, mensûh âyetler ise müteşâbihtir.¹⁰ İbn Abbas (ö. 68/687-88), Dahhâk b. Müzâhim (ö.

⁵ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, thk. Muhammed Ali Sabûnî (Mekke: Merkezu İhyâi't-Türâsî'l-İslâmî, 1988), 6/168; Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006), 3/5; ayrıca bk. Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Hakîm* (Kahire: Dârü'l-Menâr, 1947), 3/163; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 128-129.

⁶ Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sadık Kamhavî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1992), 2/280-281; Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981), 7/180; Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim (Kahire: Mektebetü Dârü't-Türâs, 1984), 2/68; Süyûtî, *el-İtkân*, 3/5; Muhammed Tahir İbn 'Âşûr, *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dârü't-Tunusiyye, 1984), 3/156.

⁷ Muhsin Demirci, *Tefsîr Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 154-157.

⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Müessesetü't-Tarihî'l-'Arabî, 2002), 1/263.

⁹ Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/345; Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr*, 7/184; Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, 3/165; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/156.

¹⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Amilî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts.), 2/395.

105/723), Katâde (ö. 117/735) ve Şâfiî'nin talebelerinden Rebi b. Süleyman el-Murâdî'nin (ö. 270/884) bu görüşte olduğu belirtilmiştir.¹¹

2. Herhangi bir açıklamaya ihtiyaç duyulmayan âyetler muhkem, açıklamaya ihtiyaç duyulanlar ise müteşâbihtir.¹²

3. Te'vil yönünden sadece bir anlam içeren âyetler muhkem, birkaç anlamı içerenler ise müteşâbihtir.¹³ Muhammed b. Ca'fer b. Zübeyir (ö. 113/731) ile Ebû Ali el-Cübbâî'nin (ö. 303/916) bu görüşte olduğu belirtilmiştir.¹⁴ Bu nedenle bazıları, Bakara sûresi 228. âyetinde geçen قُرُوءُ örneğinde olduğu gibi birden fazla anlama gelen müsterek/çokanlamlı lafızların zikredildiği âyetleri müteşâbih kapsamında değerlendirmiştir.¹⁵

4. Âlimlerin te'vilini bildikleri âyetler muhkem, anlamını sadece Allah'ın bilip âlimlerin anlamını hiçbir surette bilemeyecekleri âyetler ise müteşâbihtir.¹⁶

5. Bazı sûre başlarındaki Hurûf-ı mukattaa müteşâbih'tir.¹⁷

¹¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ü'l-beyân 'an te'vilî âyi'l-Ḳur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî (Kahire: Merkezü'l-Bühûs ve'd-Dirasâti'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye Dâru Hicr, 2001), 5/192-196; Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-'Azîm müsneden 'an Rasûli'l-Allah ve's-şahâbeti ve't-tâbi'in*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Mekke: Mektebetu Nezar Mustafa el-Bâz, 1997), 2/592; Zerküşî, *el-Burhân*, 2/69.

¹² Takıyyüddîn Ahmed b. Abdulhalim İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâva*, thk. Âdil el-Cezzâr - Enver el-Bâz (Medine: Mücemme'ü'l-Melik Fehd li Taba'ati'l-Mushafi's-Şerîf, 2004), 17/417; Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, 3/164.

¹³ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 5/197; Cessâs, *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân*, 2/281; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâva*, 17/417; Zerküşî, *el-Burhân*, 2/69; Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, 3/164.

¹⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, 2/395.

¹⁵ Nehhâs, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, 1/346.

¹⁶ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 5/199; Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Ḳur'ân* (Beyrut: 'Alemlü'l-Kütüb, 1983), 1/190; Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr*, 7/184; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâva*, 17/419.

¹⁷ Meselâ; Mukâtil b. Süleymân'a (ö. 150/767) göre أَلَمْ، أَلَمْ، أَلَمْ gibi mukattaa harfleri müteşâbihtir. Hz. Muhammed'in ümmetinin ömrünü belirlemeye kalkışan Yahudilere, bu dört kelimenin (أَلَمْ، أَلَمْ، أَلَمْ، أَلَمْ) karmaşık geldiğini belirten Mukâtil، وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ ibaresini de

6. Allah'ın sıfatlarına dair âyetler müteşâbihtir.¹⁸

Görüldüğü üzere birçok âlim, müteşâbih kavramını genel olarak muhkemin karşıtı; anlamı kapalı veya manasını sadece Allah'ın bildiği âyetler şeklinde açıklamışlardır. Âl-i İmrân sûresi 7. âyette, muhkem ile müteşâbih kavramlarının yanı sıra “İlimde derin bilgi sahibi olanlar” ile “Kalplerinde eğrilik olanlar” birbirinin karşıtı olarak yer almaktadır.¹⁹ Fakat hangi âyetlerin muhkem veya müteşâbih olduğuna ve bunlarla ne kastedildiğine dair bir açıklama bulunmamaktadır. Bu da İslam'ın erken dönemlerinden günümüze kadar çokça tartışılan muhkem ve müteşâbih kavramlarının âlimler tarafından farklı şekillerde yorumlanmasına ve her mezhebin kendine göre bir muhkem-müteşâbih tanımı yapmasına yol açmıştır.²⁰

Buna mukabil diğer bazı âlimler, müteşâbih kavramını bir kıssanın veya konunun nazmında bazı değişikliklerin olduğu benzer âyetler şeklinde açıklamışlardır.²¹ Buna göre müteşâbih-i lafzî diye tabir edilen bu kavramla, muhkemin karşıtı ve mana yönünden kapalı olan âyetler değil, anlamı yakın olmakla birlikte nazmında bazı farklılıkların olduğu âyetler kastedilmektedir. Bu kavram, ümmet örneğinde olduğu gibi, Kur'ân-ı Kerim'in farklı yerlerinde aynı hareketlerle kullanılan bir lafızla, geçtiği her yerde değişik bir mananın

bu bağlamda tefsir ederek, وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ ifadesinin, Abdullah b. Selam (ö. 43/663-64) gibi Tevrat'ta derin bilgi sahibi olan müminler olduğunu ifade etmiştir. Buna göre يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ رَبِّنَا cümlesi şu anlamdadır: Hz. Peygamber'in ümmetinin ömrünün az veya çok olması Rabbimiz katındandır. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 1/264; ayrıca bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrül-Kur'ân*, 2/594; Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/344; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâva*, 17/420.

¹⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâva*, 17/423; Reşîd Rızâ, *Tefsîrül-menâr*, 3/165.

¹⁹ Subhî Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1977), 281-282.

²⁰ bk. Mustafa Öztürk, *Tefsir Tarihi Araştırmaları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 100-106.

²¹ Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/346.

kastedilmesi şeklinde tanımlanan *vücûh* ve *nezâirden*²² de farklılık arz etmektedir.

Öte yandan kaynaklarda ifade edildiğine göre Kur'ân-ı Kerim'e muhalif olan bazı kimseler, bu tür âyetlerin tekrar olduğunu, dolayısıyla sözü anlamsız yere uzatmak anlamına geldiğini ileri sürerek müteşâbih-i lafzî âyetler konusunu polemik konusu yapmışlardır. Bu ve benzer iddialara cevap mahiyetinde Hicrî 5. yüzyıldan itibaren müteşâbih-i lafzî âyetlerin yorumlanmasına dair pek çok eser kaleme alınıp benzer âyetlerdeki anlam farklılıkları izah edilmeye gayret edilmiştir. Çalışmamızın temel kaynakları arasında olan Hatîb el-İskâfî'nin (ö. 420/1029) *Dürretü't-tenzîl ve gürretü't-te'vîl*'i, Kirmânî'nin (ö. 500/1106) *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'an*'ı, İbnü'z-Zübeyir'in (ö. 708/1308) *Milâkü't-te'vîl el-kâti' bi zevî'l-ilhâdi ve't-ta'tîl fî tevcîhi'l-müteşâbihi'l-lafz min âyi't-tenzîl*'i, İbn Cemâ'a'nın (ö. 819/1416) *Keşfü'l-me'ânî fî'l-müteşâbih mine'l-meşânî* ve Zekerîyyâ el-Ensârî'nin (ö. 926/1520) *Fethûr-Rahmân bi keşfi ma yeltebisü fî'l-Kur'an*'ı buna örnek olarak vermek mümkündür. Bu ilmî faaliyet, Arap dünyasında gerek lisansüstü çalışmalara gerekse müstakil teliflere konu olmuştur.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizde bu alana dair şu çalışmalar yapılmıştır:

1. Muhammed Aydın'ın *Kur'ân-ı Kerim'de Lafzî Müteşâbihler*. 1998'de Nûn Yayıncılık yayınlarında çıkan bu eserin ülkemizde yapılan ilk çalışma olduğunu söylemek mümkündür. Aydın, bu eserinde herhangi bir tasnife gitmeden örnekler üzerinden benzeşen âyetler arasındaki anlam farklılıklarına yer vermiştir.

2. Bilal Deliser'in *Müteşâbihi'l-Kur'an'la İlgili Bir Tasnif Önerisi ve Müteşâbihlik Üzerine Yapılan Dil Tartışmaları* başlıklı makalesi. Deliser bu çalışmasında,

²² Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-e'yûni'n-nevâzir fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Abdülkerim Kazım er-Râdî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987), 83; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâva*, 13/276-277; Zerküşî, *el-Burhân*, 1/102; Süyûtî, *el-İtkân*, 2/445.

Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) sekizli tasnifini takip ederek müteşâbih-i lafzî konusuna ana başlıklar halinde değinmiştir.²³

3. Ramazan Şahan'ın *Hiz. İbrahim'in Konukları Bağlamında Kur'an'da Lafzî Müteşâbih* başlıklı makalesi. Hiz. İbrahim'e gelen meleklerin kıssasının ele alındığı bu çalışmada, kıssada yer alan edebî ifade ve incelikler farklı açılardan incelenmeye tabi tutulmuştur.²⁴

4. Mahir el-Cudi'nin *Kur'an'da Benzer Âyetlerdeki Anlam Farklılıkları* başlıklı makalesi. Bu çalışmada, benzer âyetler kısmen kendi aralarında tasnif edilmiş ve nazım değişikliği sonucunda âyetler arasında ortaya çıkan anlam farklılıklarına yer verilmiştir.²⁵

Kanaatimizce müteşâbih-i lafzî literatürü, değişik akademik çalışmaları hak eden bir konudur. Söz konusu alana bir katkı sunmayı amaç edinen bu çalışmada, müteşâbih lafzını manevî müteşâbih şeklinde değil, aynı kıssanın veya konunun farklı âyet veya sûrelerde değişik lafızlarla ifade edilmesi şeklinde açıklayan âlimlerin görüşleri zikredilecektir. Daha sonra A'râf 109-110, Şu'arâ 34-35; A'râf 123, Tâ-Hâ 71 ile Şu'arâ 49; Bakara 170, Mâide 104 ile Lokmân 21. âyetleri bağlamında müteşâbih-i lafzî âyetlerindeki anlam farklılığına dikkat çekilecektir. Ayrıca bu tür âyetlerin çevirisinde karşılaşılan tercüme problemine dikkat çekmeyi hedefleyen bu çalışmada söz konusu benzer âyetlerdeki anlam farklılıklarının meâllere yansıtılıp yansıtılmadığı konusu da incelenecektir. Bütün meâlleri ele almak çalışmanın sınırlarını aşacağından, örnek kabilinden Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Karaman ve arkadaşları, Muhammed Esed, Mustafa Öztürk ve Salih Akdemir'in meâl çalışmaları ile iktifa edilecektir.

1. Müteşâbihi, Benzeşen Âyetler Şeklinde Açıklayanlar

²³ bk. Bilal Deliser, "Müteşâbihu'l-Kur'an'la İlgili Bir Tasnif Önerisi ve Müteşâbihlik Üzerine Yapılan Dil Tartışmaları", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2014), 12-17.

²⁴ bk. Ramazan Şahan, "Hiz. İbrahim'in Konukları Bağlamında Kur'an'da Lafzî Müteşâbih", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2019), 244-280.

²⁵ Mahir el-Cudi, "Kur'an'da Benzer Âyetlerdeki Anlam Farklılıkları", *Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi Kalemname* 5/9 (2020), 135-166.

Muhkem ve müteşâbih kavramlarına dair yukarıda yer verilen tanımlara ilave olarak bu iki kavram şu şekillerde de tarif edilmiştir:

1. Helal ve harama dair Allah'ın kesin bir şekilde bildirdiği hükümler muhkem, lafızları farklı olup mana yönünden birbirine benzeyen âyetler ise müteşâbihtir.²⁶ Mücâhid b. Cebr'in (ö. 103/721) bu görüşte olduğu bildirilmiştir.²⁷

2. Herkesin aynı manayı anlayacağı derecede anlamı çok açık ve net olan âyetler muhkemdir. Bu tür lafızlara farklı anlamlar yüklenilmediğinden hiç kimse bu âyetlerin te'vilinde hata yapmaz. Lafızları birbirine benzeyip anlamları farklı veya lafızları farklı olup manaları birbirine benzeyen âyetler ise müteşâbihtir.²⁸

3. Lafızları tekrar edilmeyen âyetler muhkem, tekrar edilenler ise müteşâbihtir.²⁹

Buna göre lafızları farklı olup mana yönünden birbirine benzeyen âyetler müteşâbihtir.³⁰ Bu yaklaşımın bir benzeri Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798) tarafından da kaydedilmiştir.³¹ İbn Zeyd'e göre eski ümmetler ile elçilerine dair Allah'ın kesin ifadelerle anlattığı kıssalar muhkem; bu kıssalara dair farklı sûrelerde aynı lafızlarla farklı manaların veya farklı lafızlarla aynı anlamın kastedildiği âyetler ise müteşâbihtir. Örneğin Hz. Mûsâ kıssasının farklı lafızlarla farklı sûrelerde zikredilmesi müteşâbihtir.³²

Müteşâbih âyetleri peygamberlerin kıssalarının farklı sûrelerde tekrarlanması şeklinde açıklayan İbn Zeyd, muhkem âyetleri ise Hûd sûresi

²⁶ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 5/196-197.

²⁷ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâva*, 17/422; Reşîd Rızâ, *Tefsîrû'l-menâr*, 3/164.

²⁸ Ebü'l-Hasan b. Keysân en-Nahvî İbn Keysân, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*, thk. Muhammed Mahmûd Muhammed Sabrî el-Cübbe (Kahire: Mektebetü'l-İmam el-Buhârî li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2013), 368-369; Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/346; Reşîd Rızâ, *Tefsîrû'l-menâr*, 3/165.

²⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, 2/395; Süyûtî, *el-İtkân*, 3/5.

³⁰ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 5/196-197.

³¹ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 6/1995; İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâva*, 17/422.

³² Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 5/197-198.

bağlamında şöyle açıklamıştır: Sûrenin ilk 24 âyetinde Hz. Muhammed'den, sonraki 24 âyetinde Hz. Nûh'tan söz edilmektedir. Devamındaki âyetle ise şöyle buyurulmaktadır: *تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ: “İşte bu, gizli kalmış bilgilerdendir; sana vahiy yoluyla bildiriyoruz.”*³³ Sûrenin devamındaki 10 âyetle Hz. Hûd, 8 âyetle Hz. Sâlih, 8 âyetle Hz. İbrâhim, 8 âyetle Hz. Lût, 13 âyetle Hz. Şuayb ve son olarak 4 âyetle Hz. Mûsâ'dan bahsedilmektedir. 100. âyetle ise şöyle buyurulmaktadır: *“Bu anlattıklarımız, o kentlerin haberlerindendir; onlardan hala ayakta duranlar da vardır, yıkılıp gitmiş olanlar da.”* Hûd sûresi 1. âyetle şöyle buyurulmaktadır: *“Elif! Lâmi! Râ! Bu öyle bir kitaptır ki âyetleri hem muhkem kılınmış hem de doğru kararlar veren ve her şeyin iç yüzünü bilen Allah tarafından ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.”* Dolayısıyla “Âyetleri hem muhkem kılınmış hem de ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır” ifadesi gibi, anlatılan bütün bu kıssalar da doğrudur.

İbn Zeyd'e göre bu ve buna benzer âyetler muhkemdir. Buna mukabil Hz. Mûsâ kıssasında aynı konunun farklı lafızlarla değişik sûrelerde zikredilmesi ise müteşâbihtir. Buna göre Hz. Mûsâ'nın elinin mucize oluşundan söz eden âyetlerde geçen *وَأَدْخَلَ يَدَكَ* ile *أَسْلَكَ يَدَكَ* ifadeleri, birbirine müteşâbihtir. İlgili âyetler şöyledir: *وَأَدْخَلَ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سَوْءٍ فِى تِسْعِ آيَاتٍ إِلَى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ* “Elini koynuna sok; lekesiz, bembeyaz çıkacaktır. Bu, Firavun'a ve halkına karşı dokuz belgenin içindedir. Çünkü onlar yoldan çıkmış bir halktır.”³⁴ *أَسْلَكَ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سَوْءٍ وَأَضْمَمُ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ* “Elini koynuna sok; lekesiz, bembeyaz çıkacaktır. Korkudan dağıldın, kendine gel! Bunlar, Rabbin tarafından Firavun'a ve ileri gelenlerine göstereceğin iki kanıttır. Onlar söz dinlemez bir topluluk haline geldiler” diye seslenildi.”³⁵

Yukarıdaki âyetler gibi Hz. Mûsâ'nın değneğinin yılanı dönüştüğünü bildiren âyetlerde geçen *حَيَّةٌ تَسْعَى* ile *نُعْبَانٌ مُبِينٌ* ifadeleri de birbirine müteşâbihtir. İlgili âyetler şöyledir: *فَالْقُيُومَ فَادَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى* “Hemen değneğini attı. Bir de ne görsün,

³³ Süleymaniye Vakfı Meali, çev. Abdulaziz Bayındır (Erişim: 14 Ağustos 2020), Hûd 11/49.

³⁴ en-Neml 27/12.

³⁵ el-Kasas 28/32.

değnek yılanı dönüşmüş, koşuyor.”³⁶ “هَمَّانُ دَغْنَهَاجٌ فَذَا هِيَ تُعْبَانُ مُبِينٌ”³⁷ “Hemen değneğini attı, Bir de ne görsün, koskoca bir yılan oldu.”³⁸ Yine değneğin yılanı dönüştüğünü bildiren âyetlerde zikredilen şu ifade de دَغْنَهَاجٌ كَانَهَا جَوَانٌ konunun diğer benzeşen lafızlarıdır. İlgili âyetler şöyledir: وَالَّذِي عَصَاكَ فَلَمَّا رَأَاهَا تَهْتَزُّ كَانَهَا جَوَانٌ وَلَمْ يُدْبِرْهُ يَا مُوسَى لَا تَخَفْ إِنَّ يَدَيَّ لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ “Değneğini at!” Musa değneğin hızla hareket eden küçük yılan gibi salındığını görünce ne olacağını beklemeden dönüp kaçtı. “Korkma Musa! Elçiler benim yanımda korkuya kapılmazlar.”³⁸ وَأَنَّ الَّذِي عَصَاكَ فَلَمَّا رَأَاهَا تَهْتَزُّ كَانَهَا جَوَانٌ وَلَمْ يُدْبِرْهُ “Değneğini at!” Musa değneğin hızla hareket eden küçük yılan gibi salındığını görünce, arkasına bakmadan geriye dönüp kaçtı. “Musa! Dön! Korkma! Sen güvendesin.”³⁹

İbn Zeyd'den nakledildiğine göre Allah'ın sınaması sonucunda yoldan çıkan kişiler, bu tür farklılıklar karşısında şöyle derler: Bu nasıl bir şeydir, bu böyle olmamalıydı! Bu nasıl bir şeydir, bu böyle olmamalıydı!⁴⁰ İbn Zeyd'in son ifadesinden anlaşıldığı üzere Kur'ân-ı Kerim'de yer alan bu tür farklılıklar, bazı kişiler tarafından sorun olarak algılanmıştır. Bu algıyı ortadan kaldırmak için Hatîb el-İskâfî, Kirmânî, İbnü'l-Zübeyr, İbn Cemâ'a ve Zekerîyyâ el-Ensârî gibi âlimler müteşâbih-i lafzî diye tabir edilen benzeşen âyetlerle ilgili müstakil eserler yazmışlardır. Daha sonraki dönemlerde müteşâbih-i lafzî, farklı tasniflere tabi tutulmuştur. Sözgelimi İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), müteşâbih-i lafzî âyetlerini aşağıdaki gibi üç başlık altında ele almıştır:

1. Bir kelimenin veya harfin yerine başka bir kelime veya harfin gelmesi.⁴¹
2. Bazı harflerin eksik veya fazla gelmesi.⁴²

³⁶ Tâ-Hâ 20/20.

³⁷ el-A'râf 7/107; eş-Şu'arâ 26/32.

³⁸ en-Neml 27/10.

³⁹ el-Kasas 28/31.

⁴⁰ Taberî, Câmi'ü'l-beyân, 5/197-198.

⁴¹ Örnekler için bk. Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, Fünûnü'l-efnân fî 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân, thk. Hasan Diyâüddîn 'İtr (Beyrut: Dâru'l-Beşâir'l-İslâmiyye, 1987), 420-450.

⁴² bk. İbnü'l-Cevzî, Fünûnü'l-efnân, 450-466.

3. Takdim ve tehirin olması.⁴³

İbnü'l-Cevzî, bu bölümlendirmeyi, *el-Müdhiş* adlı eserinde de sürdürmektedir.⁴⁴

Zerkeşî'nin tasnifi ise şöyledir:

1. Âyet başında olan bir lafzın başka bir âyette sonda gelmesi.

2. Bir harf veya kelime ilâvesi yapılan veya çıkarılan benzer âyetler.

3. Müteşâbih lafızların takdim-tehir yapılması sonucunda cümlelerin değişik yerlerinde kullanılması.

4. Müteşâbih lafzın farklı âyetlerde belirli-belirsiz şekilde gelmesi.

5. Müteşâbih bir lafzın farklı yerlerde tekil-çoğul olarak gelmesi.

6. Âyetlerde sadece bir harf değişikliğinin olması.

7. Bir kelimenin yerine başka bir kelimenin kullanılması.

8. Aynı kökten türeyen lafızların şeddeli (idğamlı) veya şeddesiz (idğamsız) kullanılması.⁴⁵

Müteşâbih-i lafzîyi, Kur'ân-ı Kerim'in mucizeleri arasında sayan,⁴⁶ Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmî'l-Kur'ân* adlı eserinin 63. babında *Fi'l-âyâtî'l-müteşâbihât* başlığı altında takdim-tehir, ziyade, marife-nekre, müfret-cem' gibi farklı kalıplarda gelen bazı âyetlerdeki değişikliklerin hikmet ve faydalarını zikretmiştir.⁴⁷

⁴³ bk. İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-efnân*, 467-470.

⁴⁴ Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş*, thk. Mervân Kabanî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 18-22.

⁴⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/113-132; ayrıca bk. Deliser, "Müteşâbihu'l-Kur'an'la İlgili Bir Tasnif Önerisi ve Müteşâbihlik Üzerine Yapılan Dil Tartışmaları", 12-17.

⁴⁶ Abdurrahman b. Ebû Bekir b. Muhammed es-Süyûtî, *Mü'terekü'l-ekrân fî i'câzi'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Kahire: Darü'l-Fikri'l-'Arabî, ts.), 1/85.

⁴⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 3/286.

2. Lafzî Müteşâbih Âyetlere Dair Bazı Örnekler

Kur'ân-ı Kerim'de birebir tekrar edilen âyetler, cümleler veya lafızlar vardır. Ancak biz burada kimi farklılıklarla birlikte müteşâbih-i lafzî diye tabir edilen benzeşen âyetler arasındaki anlam farklılıklarıyla ilgili üç örneğe yer vereceğiz.

Birinci Örnek: Hz. Musa ve Firavun Mücadelesi

قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ⁴⁸

قَالَ لِلْمَلَإِ حَوْلَهُ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ⁴⁹

Firavun ile çevresindekilerin Hz. Mûsâ'nın davetine karşı sergiledikleri tavrı konu edinen bu âyetlerde görünen benzerlikler yanında bazı farklılıklar da dikkat çekmektedir. Şöyle ki A'râf sûresi 109-110. âyetlerde geçen şu ifadeler: "... Bu, gerçekten bilgin bir büyüçüdür. Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Ne öneriyorsunuz?" Firavun'un ileri gelenlerine nispet edilirken; benzer ifadeler Şu'arâ 34-35. âyetlerde Firavun'a nispet edilmiştir.⁵⁰ Ayrıca Şu'arâ 35. âyette zikredilen بِسِحْرِهِ terkibi, A'râf sûresinin ilgili âyetinde geçmemektedir.⁵¹

قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ sözünün Firavun'un ileri gelenlerine ait olduğunu ifade eden Ferrâ (ö. 207/822), "Ne öneriyorsunuz?" anlamındaki فَمَاذَا تَأْمُرُونَ cümlesinin, Firavun'a ait olduğunu belirtmiştir. Buna göre cümlemin başında "dedi" anlamındaki قَالَ fiili mukadderdir.⁵² Cübbâî'nin de âyeti bu şekilde tefsir ettiği

⁴⁸ el-A'râf 7/109-110.

⁴⁹ eş-Şu'arâ 34-35.

⁵⁰ Ebû Abdullah Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhim İbn Cemâ'a, *Keşfü'l-me'ânî fi'l-müteşâbih mine'l-meşânî*, thk. Abdülcevâd Halef. (Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 1990), 185-186.

⁵¹ Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim İbnü'z-Zübeyir, *Milâkü't-te'vîl el-kâti' bi zevi'l-ilhâdi ve't-ta'tîl fi tevcihi'l-müteşâbihi'l-lafz min âyi't-tenzîl*, thk. Abdülganî Muhammed Ali el-Fasî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 214.

⁵² Ferrâ, *Me'ânî'l-Kur'ân*, 1/387.

ifade edilmiştir.⁵³ Tefsirinde bu yoruma da yer veren Taberî (ö. 310/923), böyle bir kullanımın çok nadir olduğunu belirtmiştir.⁵⁴

Buna karşın فَمَاذَا تَأْمُرُونَ sorusunun toplumun ileri gelenlerine ait olabileceğini ifade eden Zeccâc'a (ö. 311/923) göre çoğul formundaki bu söz, Firavun'a hitaben söylenmiş olabileceği gibi, Firavun'un devlet erkânına da hitap olabilir.⁵⁵ Ebû Bekir el-Asamm (ö. 200/816) ile Ebû Müslim el-İsfahânî'ye (ö. 322/934) göre ise A'râf sûresindeki her iki âyet de, Firavun'a hitap olmayıp, ileri gelenlerin birbirlerine karşı sözleridir.⁵⁶ A'râf sûresindeki ifadenin Firavun'un ileri gelenlerinin sözü olduğunu ifade eden Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre Şu'arâ sûresinde geçen benzer ifadeler Firavun'a aittir.⁵⁷

Öte yandan, müteşâbih-i lafzî alanında eser yazan geç dönem bazı müfessirler ise aynı konuya dair söz konusu ifadelerin farklı kişilere nispet edilmesinin zahirde çelişkili bir durum arz ettiğini ifade etmişlerdir.⁵⁸ Hatîb el-İskâfî, sözü edilen çelişkiyi şöyle gidermeye çalışmıştır: Şu'arâ sûresinde olduğu gibi A'râf sûresindeki ifadeler de Firavun'a aittir. Ancak toplumun ileri gelenleri bu sözü halka naklettikleri için kendilerine nispet edilmiştir. Onların tekil formundaki أَرْجُوْهُ وَأَخَاهُ "Onu ve kardeşini alıkoy!" önerisi de ilgili ifadelerin toplumun ileri gelenlerinin değil, Firavun'un sözü olduğunu göstermektedir. Aksi takdirde cümlelerin yapısı, أَرْجُوْهُ وَأَخَاهُ "Onu ve kardeşini alıkoyun!" çoğul formunda olması gerekirdi. Buna göre toplumun ileri gelenleri Firavun'un "Sizi yurduunuzdan

⁵³ Mahmûd b. Abdullah el-Âlûsî, *Rûhü'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Meşânî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts.), 9/22.

⁵⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 10/348.

⁵⁵ Ebû İshak İbrâhim ez-Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'ân ve i'râbuhu*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebi (Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, 1988), 2/364.

⁵⁶ Ebû Sa'îd Mühsin b. Muhammed Hâkim el-Cüşemî, *et-Tehzîb fî't-tefsîr*, thk. Abdurrahman b. Süleyman es-Sâlimî (Kahire - Beyrut: Dârü'l-Kitâb el-Misrî - Dârü'l-Kitâb el-Lübnânî, 1440), 4/2664.

⁵⁷ Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hâkâiki gâvâmiği't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvîl fî vüçûhi't-te'vîl*, thk. Şeyh 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1998), 2/485.

⁵⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah Hatîb el-İskâfî, *Dürretü't-tenzîl ve gürretü't-te'vîl*, thk. Muhammed Mustafa Aydın (Mekke: Câmi'atu Ümmü'l-Kürâ, 2001), 2/647-648.

çıkarmak istiyor. Ne öneriyorsunuz?”⁵⁹ şeklindeki mesajını diğerlerine ilettiklerinde onlar şöyle karşılık verdiler: “Onu ve kardeşini alıkoy ve kentlere toplayıcılar gönder!”⁶⁰ Dolayısıyla ilgili âyetler arasında bir çelişki söz konusu değildir.⁶¹ İbnü’z-Zübeyir de ilgili âyetleri benzer şekilde tefsir etmiştir.⁶²

Kirmânî ise işaret edilen çelişkiyi şöyle gidermeye çalışmıştır: Sözü edilen âyetin şu kısımda قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ, Firavun’un ileri gelenleri açıkça zikredildiği halde Firavun lafzı, mahzuftur. Dolayısıyla âyet, Firavun ile ileri gelenleri birbirlerine söylediler, anlamındadır. Bu hem Firavun’un hem de hanedanının suda boğdurulduğunu bildiren Enfâl sûresi 54. âyette geçen şu ifade gibidir: وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ “Firavun hanedanını suda boğduk.” A’râf sûresi 111. âyette zikredilen şu cümle de أَرْجِهْ وَأَخَاهُ, aynı sûrenin 109. âyette ifade edilenlerin, Firavun’un sözü olduğunu göstermektedir. Bunun gibi çoğul kalıbında gelen يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ hitabı da Firavun’un ileri gelenlerinin değil, Firavun’un sözüdür.⁶³

Zekeriyâ el-Ensârî ise ilgili âyetlerde geçen sözün hem Firavun tarafından hem de onun ileri gelenleri tarafından söylendiğini belirtmiştir. Buna göre Şu’arâ sûresinin aksine, A’râf sûresindeki ifade sadece Firavun’un ileri gelenlerinin veya hepsinin sözü olabilir.⁶⁴

Son olarak Hatîb el-İskâfî A’râf sûresinin aksine, Şu’arâ sûresi 35. âyette بِسِحْرِهِ lafzının zikredilmesinin nedenini ise şöyle açıklamıştır: Firavun’un Hz. Mûsâ’nın davasına karşı tavrı sert olduğu için ilgili söz kullanılmıştır. Buna karşın ileri gelenlerin genel tavrında böyle bir durum söz konusu olmadığı için “Bu, gerçekten bilgin bir büyüçüdür.” sözüyle iktifa edilmiştir.⁶⁵

⁵⁹ el-A’râf 7/109-110.

⁶⁰ el-A’râf 7/111.

⁶¹ Hatîb el-İskâfî, *Dürretü’t-Tenzîl*, 2/648.

⁶² İbnü’z-Zübeyir, *Milâkü’t-te’vîl*, 214.

⁶³ Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî, *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi’l-Kur’ân*, thk. Abdülkâdir Ahmed ‘Atâ (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1406/1986), 80-81.

⁶⁴ Ebû Yahyâ Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethür-Raḥmân bi keşfi ma yeltebisu fi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî (Beyrut: Dârü’l-Kur’ânî’l-Kerîm, 1983), 203.

⁶⁵ Hatîb el-İskâfî, *Dürretü’t-Tenzîl*, 2/651-652.

İlgili âyetlere dair sözü edilen çelişkiyi şu meâl çalışmalarında görmek mümkündür:

“Firavun’un kavminden o cemiyet ‘Bu’ dedi; ‘şüphesiz çok bilgiç bir sihirbaz!’ Sizi yerinizden çıkarmak istiyor, binaenaleyh ne emredersiniz?”⁶⁶ “Etrafındaki cemiyete ‘Bu’, dedi; her halde bilgiç bir sihirbaz’ Sihriyle sizleri yerinizden çıkarmak istiyor; binaenaleyh ne emredersiniz?”⁶⁷

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942) tarafından hazırlanan bu meâlde, A’râf sûresi 109-110. âyetlerdeki ifadelerin tamamı Firavun’un ileri gelenlerinin sözü; aynı konunun anlatıldığı Şu’arâ sûresi 34-35. âyetler ise Firavun’un sözü olarak tercüme edilmiştir. Daha sonra ifade edeceğimiz üzere gerek *يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ*, gerekse *وَأَخَاهُ قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ* cümleleri, verilen meâlin yanlış olduğunu göstermektedir.

İlgili âyetler Muhammed Esed, Hayrettin Karaman ve arkadaşları ile Mustafa Öztürk tarafından şöyle tercüme edilmiştir:

Esed: “Firavun’un uyrukları arasında ileri gelenler, ‘Doğrusu, çok şey bilen usta bir sihirbazmış bu’ dediler, ‘sizi yerinizden etmek isteyen biri!’ [Firavun,] ‘Peki, ne öneriyorsunuz?’ diye sordu.”⁶⁸ “[Firavun] çevresindeki seçkinlere: ‘Doğrusu bu gerçekten çok bilgili bir büyücü’ dedi, ‘büyüsünün gücüyle sizi ülkenizden çıkarmak istiyor. Bu durumda ne tavsiye edersiniz?’”⁶⁹

Karaman: “Firavun’un kavminden ileri gelenler dediler ki: ‘Bu gerçekten çok bilgili bir sihirbazdır. Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor.’ Firavun, ‘Peki ne buyurursunuz?’

⁶⁶ Kur’ân-ı Kerîm ve Meâli, çev. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (İstanbul: İslamoğlu Yayıncılık, 1993), el-A’râf 7/109-110.

⁶⁷ Elmalılı, Kur’ân-ı Kerîm ve Meâli. eş-Şu’arâ 26/34-35.

⁶⁸ Muhammed Esed, Kur’an Mesajı Meal-Tefsir, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015), el-A’râf 7/109-110.

⁶⁹ Esed, Kur’an Mesajı, eş-Şu’arâ 26/34-35.

(dedi.)”⁷⁰ “Firavun, adamlarına şöyle dedi: ‘Doğrusu bu, çok bilgili bir sihirbaz! Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Buna karşı ne buyurursunuz?’”⁷¹

Öztürk: “Bu manzara karşısında Firavun’un ileri gelen adamları, ‘Belli ki bu adam işini iyi bilen bir sihirbaz. Amacı da sizi yerinizden yurdunuzdan etmek; tahtınızdan indirmek!’ dediler. Bunun üzerine Firavun, ‘Peki, ne yapalım dersiniz?’ diye sordu.”⁷² “Bunun üzerine Firavun, çevresindeki ileri gelen adamlarına şöyle dedi: ‘[Efendiler!] Belli ki bu adam işini çok iyi bilen bir sihirbaz. Hedefi de sihir marifetiyle sizi yerinizden yurdunuzdan etmek... Şu hâlde, bana ne yapmamı önerirsiniz?’”⁷³

Ferrâ gibi tefsir âlimlerinin âyete dair tercihlerini bu meâllerde görmek mümkündür. Bu nedenle A’râf sûresindeki son sözün Firavun’a ait olduğunu göstermek için açıktan veya parantez içinde Firavun lafzına yer verilmiştir. Birinci meâl çalışması gibi, bu çalışmalardaki tercümenin de isabetli olmadığını düşünmekteyiz.

“Bunun üzerine Firavun halkının ileri gelenleri [Firavun’a]: ‘Kuşkusuz, bu, bizi yurdumuzdan kovmak isteyen çok bilgili bir sihirbazdır.’ demişlerdi. [O zaman, o da yapılması gerekenler konusunda onlara]: ‘O halde [bu konuda] neler söyleyeceksiniz?’ diye sormuştu.”⁷⁴ “Firavun, etrafındaki ileri gelenlere: ‘Bu, gerçekten de çok bilgili bir sihirbazdır; o, sihriyle bizi ülkemizden çıkarmak istiyor. O halde [bu konuda] ne diyeceksiniz?’ demişti.”⁷⁵

Salih Akdemir tarafından hazırlanan yukarıdaki meâlin daha önce yer verilen diğer meâllerden olan farkını şöyle ifade etmek mümkündür: Her iki âyette zikredilen “siz” anlamındaki ﺱﻮﺯ zamiri, “biz” anlamındaki ﺑﻴﺰ zamiri olarak

⁷⁰ Kur’an Yolu Meâli, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), el-A’râf 7/109-110.

⁷¹ Kur’an Yolu Meâli, eş-Şu’arâ 26/34-35.

⁷² Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, çev. Mustafa Öztürk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), el-A’râf 7/109-110.

⁷³ Kur’an-ı Kerim Meali, eş-Şu’arâ 26/34-35.

⁷⁴ Son Çağrı Kur’an, çev. Salih Akdemir (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), el-A’râf 7/109-110.

⁷⁵ Son Çağrı Kur’an, eş-Şu’arâ 26/34-35.

çevrilmiştir. Çevirmenin bu tercihini anlamakta zorluk çektiğimizi ifade etmek isteriz. Ayrıca birinci âyette “Neler söyleyeceksiniz?” şeklinde çevrilen فَمَاذَا تَأْمُرُونَ cümlesi, ikinci âyette “Ne diyeceksiniz?” şeklinde çevrilmiştir. Son olarak Akdemir’in تَأْمُرُونَ lafzının bu şekilde çevrilmesine dair yaptığı şu açıklama tutarlı görünmektedir: Yanındaki insanları Firavun’a emretmeleri söz konusu olamayacağına göre burada “emr” kökünün “söylemek, demek” anlamında olacağı açıktır.⁷⁶

Görüşlerine yer verdiğimiz müfessirlerin A’râf sûresi 109-110. âyetlerdeki ifadelerin kime ait olduğu hususundaki yaklaşımlarında bazı sorunlar bulunduğu söylenebilir. Müteşâbih-i lafzî alanında eser yazan âlimlerin sözünü ettikleri çelişkiyi örnek kabilinden verdiğimiz meâl çalışmalarında da görmek mümkündür. İnceleme sonucunda edinilen bilgiler ışığında ilgili âyetlere dair şöyle bir yaklaşımın sözü edilen çelişkiyi ortadan kaldıracığını düşünmekteyiz: İlk defa Firavun tarafından söylendiği anlaşılan “... Bu, gerçekten bilgin bir büyüçüdür.” meâlindeki söz, daha sonraları Firavun’un çevresindekiler tarafından da söylenmiştir. Buna göre A’râf sûresinde yer alan bu ifade Firavun’un çevresindekilerin; Şu’arâ sûresinde ise Firavun’un sözüdür. Öyle anlaşıyor ki Firavun ve çevresi, Hz. Mûsâ’nın yaptığıнын büyü olmadığını anladıkları halde ona “büyü” diyerek birbirlerini teselli etmişlerdir. “Sizi yurduunuzdan çıkarmak istiyor. Ne öneriyorsunuz?” meâlindeki söz ise her iki âyette de Firavun’a aittir. Bunu, Firavun’un ileri gelenlerinin verdiği şu cevaptan قَالُوا يَا أَيُّهَا الْمَلِكُ إِنَّا نُرِيدُ أَنْ نَمُنَ بِمَا نَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَنَا أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفِرْكَانَ أَوْ أَنْ يُقْبَلَ مِنْهُمْ خِيَرَتٌ rahatlıkla anlamak mümkündür. Firavun’un çevresindekilere hitaben söylediği يَرْيَدُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَنَا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَمَاذَا نَأْمُرُ bölümünün, kendisine ait olmadığı kabul edilecek olursa, bu durumda âyetin أَرْجِهْ وَأَخَاهُ “Onu ve kardeşini alıkoy!” önerisi anlamsız olacaktır. Bütün bunlar yukarıda verilen meâllerin isabetli olmadığını gösterir niteliktedir. Son olarak çoğul formundaki bu sözün, Firavun’a hitap olabileceği gibi, Firavun’un devlet erkanına da hitap olabilir şeklindeki yaklaşımın ise zorlama olduğunu ifade etmek gerekir.⁷⁷

⁷⁶ Salih Akdemir, *Kur’an’a Dilbilimsel Yaklaşımlar* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 236.

⁷⁷ Âlûsî, *Rûhü’l-me’ânî*, 9/23.

İkinci Örnek: Sihirbazların İman Etmesi

قَالَ فِرْعَوْنُ أَمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ أَذْنَ لَكُمْ إِنَّ هَذَا لَمَكْرٌ مَكْرَتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ⁷⁸
قَالَ أَمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ أَذْنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرٌ كَمَا الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَا قَطْعَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَا صِلَابَكُمْ فِي
جُذُوعِ النَّخْلِ وَلِتَعْلَمْنَ أَنَا أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَى⁷⁹
قَالَ أَمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ أَذْنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرٌ كَمَا الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ لَا قَطْعَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ
وَلَا صِلَابَكُمْ أَجْمَعِينَ⁸⁰

Yukarıda yer verilen âyetlerdeki bazı farklılıkları şöyle ifade etmek mümkündür: Fail konumundaki فِرْعَوْنُ lafzı, A'râf sûresi 123. âyette zahir olarak zikredilirken; diğer iki âyette müstetir olarak zikredilmiştir. Bunun gibi Firavun'un sihirbazlara söylediği أَمَنْتُمْ بِهِ ile أَمَنْتُمْ لَهُ sözleri, birinci âyette به şeklinde ifade edilirken; aynı meselenin konu edindiği Tâ-Hâ sûresi 71 ile Şu'arâ sûresi 49. âyette له şeklinde ifade edilmiştir.

Tâ-Hâ 71 ile Şu'arâ 49. âyetlerin aksine A'râf sûresi 123. âyette fail konumundaki فِرْعَوْنُ lafzının zahir olarak gelmesinin nedeni şöyle açıklanmıştır: A'râf sûresi 109. âyette Firavun'un halkından itibarlı kişilerin şöyle dedikleri ifade edilmiştir: “Bu, gerçekten bilgin bir büyüçüdür!” Bu da Hz. Mûsâ'nın getirdiği âyetleri yalanlayanların halkın ileri gelenleri olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle A'râf sûresi 109-122. âyetlerinde -114. âyeti hariç- Firavun'dan hiç söz edilmemiştir. Uzak bir ihtimal olmakla birlikte أَمَنْتُمْ بِهِ sözünün Firavun'dan başkaları tarafından söylenmiş olabileceği düşüncesi oluşmasını diye fail konumundaki فِرْعَوْنُ lafzı, zahir olarak gelmiştir. Bu durum diğer iki âyet için söz konusu olmadığından fail, gizli olarak zikredilmiştir.⁸¹

Tâ-Hâ sûresi 71. âyette zikredilen lâmin fiile uymak ve tabi olmak anlamını kattığını ifade eden Beydâvî (ö. 685/1286), “Mûsâ'ya yudunuz”,

⁷⁸ el-A'râf 7/123.

⁷⁹ Tâ-Hâ 20/71.

⁸⁰ eş-Şu'arâ 26/49.

⁸¹ Hatîb el-İskâfî, *Dürretü't-tenzîl*, 2/668-670; İbnü'z-Zübeyr, *Milâkü't-te'vîl*, 219-220.

“ona tabi oldunuz”, anlamında olduğunu belirtmiştir.⁸² Aynı ifadeler, Ebüssuûd Efendi’nin (ö. 982/1574) tefsirinde de yer almaktadır.⁸³ Aslen geçişli olan آمَنَ fiilinin, genellikle lâm veya bâ harfleri ile birlikte kullanıldığını belirten İbn ‘Aşûr (ö. 1973) da bu farka değinmiştir.⁸⁴ İbn Temiyye (ö. 728/1328), آمَنَ ile آمَنَ لَهُ terkipleri arasında şöyle bir farkın olduğunu beyan etmiştir: Bir konuda haber verenin doğru söylediğini ifade etmek için آمَنَ لَهُ terkihi kullanılır. Bu kullanımı şu âyetlerde görmek mümkündür: Tevbe 61; Yûnus 83; Yûsuf 17; Müminûn 47; Şu‘arâ 111; Ankebût 26 ve Duhân 21. Dolayısıyla آمَنَ fiili cer harflerinden lâm/ل ile kullanıldığında doğrulamak ve ikrar etmek anlamındadır. Buna mukabil cer harflerinden bâ/ب ile kullanıldığında ise inanmak anlamındadır.⁸⁵ Tevbe sûresi 61. âyetinde aynı fiil ile birlikte iki harf de kullanılmıştır. Bu da sözü edilen farkı daha iyi anlamamızı vesile olmaktadır.

Hatîb el-İskâfî ise âyetler arasındaki anlam farkını ilgili âyetlerin siyak ve sibakından hareketle şöyle açıklamıştır: A‘râf sûresi 123. âyetteki hâ zamiri Yüce Allah’a; diğer iki âyetinde ise Hz. Mûsâ’ya râcidir. Zira A‘râf sûresi 121. âyetinde ifade edildiği üzere Hz. Mûsâ’nın gösterdiği mucizeler karşısında sihirbazlar, varlıkların Rabbi’ne inandıklarını şöyle dile getirmişlerdi: قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ. Buna karşın Tâ-Hâ 71 ile Şu‘arâ 49. âyetlerdeki hâ zamiri, Hz. Mûsâ’ya râcidir. Sözü edilen âyetlerin devamında geçen عَلَّمَكُمُ السَّحَرَ kayıt da bu görüşü destekler niteliktedir.⁸⁶ Bu yaklaşım, Kirmânî ile Zekeriyâ el-Ensârî tarafından da benimsenmiştir.⁸⁷

⁸² Abdullah b. Ömer Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar‘eşli (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî - Müessesetü’t-Tarih, ts.), 4/33.

⁸³ Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Ebüssuûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm ilâ mezâyâ’l-‘Kur’âni’l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, ts.), 6/33.

⁸⁴ bk. İbn ‘Aşûr, *et-tahrîr ve’t-tenvîr*, 16/263.

⁸⁵ bk. İbn Teymiyye, *Mecmû‘u’l-Fetâvâ*, 7/182-184.

⁸⁶ Hatîb el-İskâfî, *Dürretü’t-Tenzîl*, 2/670-671.

⁸⁷ Kirmânî, *el-Burhân*, 83; Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethûr-Rahmân*, 205.

Zamirin merciine bağılı olarak A'râf sûresinde zikredilen ^{اٰنتُمْ} به ile Tâ-Hâ ve Şu'arâ sûrelerinde zikredilen ^{اٰنتُمْ} له ifadeleri arasında var olan anlam farklılığı, incelediğimiz meâllerde aralarında bir fark yokmuş gibi tercüme edilmiştir.

“Fıravun ‘Siz’ dedi; ona ben izin vermeden iman ettiniz ha! Bu her halde bir hud’a [hile]! Siz bu hud’ayı şehirde kurmuşsunuz, yerli ahaliyi ondan çıkarmak istiyorsunuz; o halde yakında anlarsınız!”⁸⁸ Görüldüğü üzere Elmalılı, A’râf sûresi 123. âyetteki “ona” şeklindeki hâ zamirini, Hz. Mûsâ’yı gösterir şekilde tercüme etmiştir.

“Fıravun, ‘Ben size izin vermeden önce o’na inandınız, öyle mi?’ dedi. ‘Bakin, bu sizin yaptığınız sinsice hazırlanmış bir tuzak; hem de bu (benim kendi) şehrimde, böylelikle ahalisini çekip götürmek için... Ama (bekleyin)’ yakında göreceksiniz.”⁸⁹ آهتشم ifadesini “o’na inandınız” şeklinde tercüme eden Muhammed Esed, açıklama kısmında hâ zamirinin merciine dair şu izaha yer vermiştir: “Bu kişi zamiri Allah’a da Hz. Mûsâ’ya da ilişkin olabilir; fakat 20:71 ve 26:49’daki benzer bir ifade, bunun daha çok Hz. Mûsâ’ya ilişkin olduğunu göstermektedir.”

“Fıravun dedi ki: ‘Ben size izin vermeden ona iman ettiniz öyle mi? şüphe yok ki bu, halkını şehirden çıkarmak için orada kurduğunuz bir tuzaktır. Ama yakında göreceksiniz”⁹⁰ Altı çizili ifaden anlaşıldığı kadarıyla mevzubahis edilen âyette geçen *hâ* zamiri, Hz. Mûsâ’ya ilişkin olarak tercüme edilmiştir.

“Bunun üzerine Firavun, ‘Demek siz benden izin almadan ona inandınız, öyle mi?! Sizin bu yaptığınız kesinlikle danışıklı dövüş! Belli ki siz Mısır’ın yerli halkını buradan çıkarıp İsrailoğullarının hâkimiyetini sağlamak istiyorsunuz. Ama siz görürsünüz gününüzü!’”⁹¹ Sözü edilen hâ zamirinin merciine bağlı olarak bu meâlin de diğer meâl çalışmalarından bir farkının olmadığını söylemek mümkündür.

Aynı durum Akdemir tarafından hazırlanan şu meâl çalışması için de söz konusudur: “*Firavun ise [onlara]: ‘Demek ki, ben size izin vermeden ona inandınız öyle*

⁸⁸ Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli, el-A'râf 7/123.

⁸⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, el-A'râf 7/123.

⁹⁰ *Kur'an Yolu Meâli*, el-A'râf 7/123.

⁹¹ *Kur'an-ı Kerim Meali*, el-A'râf 7/123.

mi? Kuşkusuz ki bu, sizin, şehirde, halkını oradan kovmak için kurmuş olduğunuz bir tuzaktır. Ama yakında (başınıza gelecekleri) anlayacaksınız!”⁹²

Kısaca A'râf sûresi 123. âyetinde zikredilen hâ zamiri, Yüce Allah'a râci olduğu için ^{أَمْنْتُمْ بِهِ} ifadesini şu şekillerde tercüme etmek gerektiğini düşünmekteyiz: “...O'na inandınız...” veya “...Allah'a inandınız...” Tâ-Hâ sûresi 71 ile Şu'arâ sûresi 49. âyetinde zikredilen ^{أَمْنْتُمْ لَهُ} ifadesini ise şu şekillerde çevirmek gerekir: “...ona (Mûsâ'ya uydunuz...)” veya “...Mûsâ'ya inandınız...”.

Üçüncü Örnek: Körü Körüne Ataları Taklit Etme

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ⁹³
وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَىٰ الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ⁹⁴

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ⁹⁵

Lafzen birbirine benzeşen bu üç âyet arasında şu farklar bulunmaktadır: Bakara ile Lokmân sûresi 21. âyetinde ^{أَتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ} cümlesi kullanılırken; Mâide sûresi 104. âyetinde ^{تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَىٰ الرَّسُولِ} cümlesi kullanılmıştır. Bunun gibi, Bakara sûresi 170. âyetinde ^{أَلْفَيْنَا} lafzı zikredilirken; Mâide ile Lokmân sûrelerinde ^{وَجَدْنَا} lafzı zikredilmiştir. Son olarak, Bakara sûresinin ilgili âyetinde ^{لَا يَعْقِلُونَ} fiili yer alırken; Mâide sûresinde ^{لَا يَعْلَمُونَ} fiili yer almıştır.

Yukarıda ifade edilen bazı farklılıklar, Arap dilinden ve âyetlerin bağlamlarından hareketle şöyle izah edilmiştir: Müşterek lafızlardan olup hem “bir şeyi bulmak” hem de “bilmek” anlamlarında kullanılan ^{وَجَدَ} fiili, “bulmak” anlamındaki ^{أَلْفَىٰ} fiilinden daha kapsamlıdır. Şöyle ki; ^{وَجَدَ} fiili şu örnekte olduğu gibi ^{وَجَدْتُ الضَّالَّةَ} “Yitiğimi buldum” bulmak anlamında kullanıldığı zaman tek bir mefûl almakta; şu örnekte olduğu gibi ^{وَجَدْتُ زَيْدًا عَاقِلًا} “Zeyd'i akıllı bildim” bilmek

⁹² Son Çağrı Kur'an, el-A'râf 7/123.

⁹³ el-Bakara 2/170.

⁹⁴ el-Mâide 5/104

⁹⁵ Lokmân 31/21.

anlamında kullanıldığı zaman ise iki mefûl almaktadır. Buna karşın bulmak anlamındaki اَلْفَى fiili, sürekli iki mefûl almaktadır.⁹⁶ Fakat İbnü’z-Zübeyir, اَلْفَيْتُ زَيْدًا عَالِمًا “Zeyd’i âlim olarak gördüm” cümlesindeki اَلْمَا lafzının, ikinci mefûl değil, hal olduğunu belirtmiştir. Ona göre bu tür durumlarda ikinci lafzın hep nekre olarak gelmesi de bunu teyit etmektedir.⁹⁷ Üslup değişikliği anlamındaki tefennün sanatı gereği Mâide sûresi 104 ile Lokmân sûresi 21. âyetin aksine اَلْفَيْنَا lafzının Bakara sûresi 170. âyetinde zikredilmesinin⁹⁸ nedeni ilgili âyetin bağlamından hareketle şöyle açıklanmıştır: Bakara sûresinin 168. âyetinde insanlara yeryüzündeki helal ve temiz yiyeceklerden yemeleri emredildikten sonra, kendilerinin açık bir düşmanı olan şeytanın izinden gitmemeleri uyarısında bulunulmuştur. Aynı sûrenin 169. âyetinde ise şeytanın insanlardan kötü ve çirkin davranışlarda bulunmalarını ve Allah hakkında bilmedikleri şeyleri söylemelerini istediği ifade edilmiştir. İnsanı doğru yoldan çıkartan şeytanın izinden gitmek ve onun isteklerine uymak, bilgiye dayalı olamaz. Dolayısıyla şeytana uyan insanların gerçeklere sırt çevirip atalarının izinden gitmeleri, bilgiye dayalı olmayacağı için onların bu durumlarına uygun olarak Bakara sûresi 170. âyetinde bilgiye dayalı olmayan “bulmak” anlamındaki اَلْفَى fiili kullanılmıştır. Buna karşın Lokmân sûresi 20. âyetinde insanlardan bazılarının bir bilgiye, bir rehber ve aydınlatıcı bir kitaba dayanmaksızın Allah hakkında tartışmaya girdikleri beyan edilmiştir. Âyetinde, olumsuz anlamda da olsa “bilgi” sözcüğü kullanılmıştır. Yani Allah hakkında yaptıkları tartışma kendi zanlarınca bir bilgiye dayanmaktadır. Bu nedenle aynı sûrenin 21. âyetinde bilmek anlamına da gelen müşterek وَحَدَّ lafzı kullanılmıştır.⁹⁹

Bakara sûresi 170. âyetinde لَا يَعْلَمُونَ fiilinin; Mâide sûresi 104. âyetinde ise لَا يَعْلَمُونَ fiilinin kullanılması da yine âyetlerin bağlamlarından hareketle şöyle açıklanmıştır: Yakın anlamlı lafızlardan olan يَعْلَمُ ile يَعْلَمُونَ arasında şöyle bir nüans

⁹⁶ bk. Hatîb el-İskâfî, *Dürretü’t-Tenzîl*, 1/311-312; Kirmânî, *el-Burhân*, 36.

⁹⁷ bk. İbnü’z-Zübeyir, *Milâkü’t-te’vîl*, 56.

⁹⁸ İbn Cemâ’a, *Keşfü’l-me’ânî*, 109.

⁹⁹ İbnü’z-Zübeyir, *Milâkü’t-te’vîl*, 57.

vardır; Birinci lafız, ikincisinden anlam bakımından daha güçlüdür.¹⁰⁰ Çünkü يَعْلَمُ lafzında, bilgi sahibi olunan konuda emin olmak anlamı varken; يَعْقِلُ lafzında idrak edilenin idrak edilmeyenden hasredilmesi anlamı vardır.¹⁰¹ Bu nedenle Allah hakkında “Allah bilir” cümlesini kullanmak caiz iken; “Allah akıl eder” tabirini kullanmak caiz değildir. Çünkü akl sözcüğü “bağlamak”; âkil ise “nefsani arzulara karşı kişinin kendinin alıkoyması” anlamındadır. Allah hakkında böyle şeyler düşünülmeceğinden “Allah âkildir” denilemez.¹⁰² Bakara sûresi 170. âyette konu edinenler, atalarından gördüklerini tartışmasız doğru ve kendilerine yeter olduğunu ifade etmedikleri için onların sözlerine uygun olarak يَعْقِلُونَ fiili kullanılmıştır. Buna karşın benzer kafirlerin tutumlarının anlatıldığı Mâide sûresi 104. âyette “Atalarımızdan gördüğümüz bize yeter.” dedikleri ifade edilmiştir. Onların bize yeter anlamındaki حَسِبْنَا sözü, atalarından gördüklerinden son derece emin olduklarını göstermektedir. Bu da ancak bilgiye dayalı olur. Bunun gerçek dışı olduğu ifade edilmesi için يَعْلَمُونَ fiili kullanılmıştır.¹⁰³ Dolayısıyla âyetlerin bağlamlarına göre farklı fiiller kullanılmıştır.¹⁰⁴ Çünkü Bakara sûresinin 170. âyeti, Allah’la kendi aralarına koydukları varlıkları ilah edinip onları Allah’ı sever gibi sevenlerin anlatıldığı âyetin¹⁰⁵ devamında gelmektedir. Akıl dışı olan bu davranışa uygun olarak akıl etmezler anlamındaki يَعْقِلُونَ fiili kullanılmıştır. Buna karşın Mâide sûresi 104. âyetin bağlamı, bilgi ve nakle dayalı olması gereken helal ve haram kılmadır. Şöyle ki müminlerin Allah’ın helal kıldığını kendilerine yasaklamamaları uyarısında bulunulduktan sonra,¹⁰⁶ Cahiliye Arapları tarafından Bahîre’yi, Sâibe’yi, Vâsile’yi ve Hâmî’yi meşrû¹⁰⁷ gösteren kafirlerin Allah’a iftirada

¹⁰⁰ Hatîb el-İskâfî, *Dürretü’t-Tenzîl*, 1/314; Kirmânî, *el-Burhân*, 37; Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethûr-Rahmân*, 58.

¹⁰¹ Hatîb el-İskâfî, *Dürretü’t-Tenzîl*, 1/313.

¹⁰² Hatîb el-İskâfî, *Dürretü’t-Tenzîl*, 1/313.

¹⁰³ Hatîb el-İskâfî, *Dürretü’t-Tenzîl*, 1/314-315.

¹⁰⁴ Kirmânî, *el-Burhân*, 37; Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethûr-Rahmân*, 58.

¹⁰⁵ el-Bakara 2/165.

¹⁰⁶ el-Mâide 5/87.

¹⁰⁷ Bu sözcüklerin anlamlarına dair geniş bilgi için bk. İsmail Narin, “Câhiliye Döneminde Kurbanlıklar Üzerine Doğurganlığa Bağlı Olarak Bina Edilmiş Örfler ve Hükümler”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2013), 72-79.

bulundukları belirtilmiştir.¹⁰⁸ Helal ve haram kılmanın bir bilgiye dayalı olması gerektiği için ilgili âyette لَا يَعْلَمُونَ fiili kullanılmıştır.¹⁰⁹

Sonuç

Müteşâbih kelimesi sözlükte; birbirinin dengi, birbirine benzeyen ve benzerlikten dolayı iki ve daha fazla şeyin birbirinden ayırt edilmesinde zorlanması anlamlarında kullanılmaktadır. Bu anlamlara uygun olarak Mücâhid b. Cebr ile İbn Zeyd gibi erken dönem bazı tefsir âlimleri, Âl-i İmrân 7. âyette zikredilen müteşâbih kavramını, Kur'ân âyetlerindeki şekilsel benzerlik olarak açıklamışlardır. Bu yaklaşım, Hicrî dördüncü yüzyılda vefat eden Taberî ve Nehhâs gibi tefsir âlimlerinin eserlerinde yer bulmuştur. Kur'ân-ı Kerim'in i'câz çeşitlerinden birini teşkil ettiği ifade edilen lafzî müteşâbih âyetleri şekilsel benzerlik olarak açıklayanlara göre aynı veya değişik sûrelerde farklı yönleri anlatılan bir kıssanın veya olayın ifadeleri birbirine müteşâbihtir. Bu tür âyetler, ilk bakışta aynı zannedilebilir. Fakat ilgili benzerlikler iyice araştırıldığında görülecektir ki olayın farklı yönleri zikredilmiştir. Diğer bir ifadeyle benzeşen her âyette, diğerinden farklı olarak yeni bir bilginin zikredilip olayın farklı vecihleri anlatılmıştır.

Öte yandan müteşâbih-i lafzî âyetler, kıssalara özgü olmayıp, inanç ve ahkama dair konularda da gelebilmektedir. Bu da bu tür âyetlerin tevcihi için Arap dili ve edebiyatı ilimlerinin yanı sıra üsûlüddin ve fıkıh üsûlü gibi alanlarda da derin bilgi sahibi olmayı gerekli kılmaktadır. Ayrıca inceleme konusu yaptığımız örneklerde görüldüğü üzere müteşâbih-i lafzî, âyetlerdeki farklılıklar, yakın anlamlı veya müşterek lafızların kullanılması şeklinde olabildiği gibi, farklı cer harflerinin kullanılması veya zikir-hazf şeklinde de olabilmektedir.

Müteşâbih-i lafzî âyetlerin tefsirine dair eser yazan Hatîb el-İskâfî, Kirmânî, İbnü'z-Zübeyr, İbn Cemâ'a ve Zekerîyyâ el-Ensârî gibi âlimler, âyetler arasında görülen benzerliklerin farklılıklarını, âyetlerin bağlamlarından; âyetlerin

¹⁰⁸ el-Mâide 5/103.

¹⁰⁹ İbn Cemâ'a, *Keşfü'l-me'ânî*, 110.

zikredildiği sûrelerin bağlamlarından veyahut Kur'ân bütünlüğünden hareketle açıklamaya çalışmışlardır. Bunu konulu tefsir veya Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri şeklinde ifade etmek mümkündür. Ancak her ilmî faaliyette olduğu gibi bunda da isabetli yorumların yanı sıra, zorlama veya hatalı yorumlar da söz konusu olabilmektedir. Sözünü ettiğimiz âlimlerin müteşâbih-i lafzî âyetlere dair yaptıkları açıklamalar için aynı şeyi söylemek mümkündür. Çünkü sınırlı sayıdaki örnekler üzerinden yaptığımız bu incelemede, büyük oranda doğruyu yakalamış olmakla birlikte kimi açıklamalarının isabetli olmadığı sonucuna vardık. İkinci ve üçüncü örneklerin aksine birinci örnekle ilgili yapılan bazı yorumları buna örnek olarak vermek mümkündür. Benzer durum, ilgili âyetlerin çevirisini incelediğimiz meâl çalışmaları için de söz konusudur.

Kaynakça

- Akdemir, Salih. *Kur'an'a Dilbilimsel Yaklaşımlar*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017.
- Âlûsî, Mahmûd b. Abdullah. *Rûhü'l-me'ânî fî tefsîri'l-Şur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'î'l-Meşânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Aydın, Muhammed. *Kur'ân-ı Kerîm'de Lafzî Müteşâbihler*. İstanbul: Nûn Yayıncılık, 1998.
- Beydâvî, Abdullah b. Ömer. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'eşli. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî-Müessesetü't-Tarih, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 20. Basım, 2011.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmü'l-Şur'ân*. thk. Muhammed es-Sadık Kamhavî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1992.

- Deliser, Bilal. “Müteşâbihu’l-Kur’an’la İlgili Bir Tasnif Önerisi ve Müteşâbihlik Üzerine Yapılan Dil Tartışmaları”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2014), 5-35.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 42. Basım, 2015.
- Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî. *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm ilâ mezâyâ’l-Kur’âni’l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, ts.
- el-Cudi, Mahir. “Kur’ân’da Benzer Âyetlerdeki Anlam Farklılıkları”. *Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi Kalemname* 5/9 (2020), 135-166.
- Esed, Muhammed. *Kur’an Mesajı Meal-Tefsir*. çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 9. Basım, 2015.
- Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me’âni’l-Kur’ân*. 3 Cilt. Beyrut: ‘Alemü’l-Kütüb, 3. Basım, 1403/1983.
- Hâkim el-Cüşemî, Ebû Sa’îd Mühsin b. Muhammed. *et-Tehzîb fi’t-tefsîr*. thk. Abdurrahman b. Süleyman es-Sâlimî. 10 Cilt. Kahire - Beyrut: Dârü’l-Kitâb el-Misrî - Dârü’l-Kitâb el-Lübnânî, 1440.
- Hatîb el-İskâfî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-İsbehânî. *Dürretü’t-tenzîl ve gürretü’t-te’vîl*. thk. Muhammed Mustafa Aydın. 3 Cilt. Mekke: Câmi’atu Ümmü’l-Kürâ, 2001.
- İbn ‘Âşûr, Muhammed Tahir. *Tefsîrü’t-tahrîr ve’t-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Darü’t-Tunusiyye, 1984.
- İbn Cemâ’a, Ebû Abdullah Bedrüddîn Muhammed b. İbrahim. *Keşfü’l-me’ânî fi’l-müteşâbih mine’l-me’ânî*. thk. Abdulcevâd Halef. Mansûre: Dârü’l-Vefâ, 1410.

- İbn Ebû Hâtîm, Abdurrahman b. Muhammed. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Aẓîm müsne'den 'an Rasûli'l-Allah ve's-şahâbeti ve't-tâbi'in*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Mekke: Mektebetu Nezar Mustafa el-Bâz, 1417/1997.
- İbn Keysân, Ebû'l-Hasan b. Keysân en-Nahvî. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*. thk. Muhammed Mahmûd Muhammed Sabrî el-Cubbe. Kahire: Mektebetü'l-İmam el-Buhârî li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2013.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdulhalim. *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, thk. Âdil el-Cezzâr - Enver el-Bâz. 37 Cilt. Medine: Mücemme'ü'l-Melik Fehd li Taba'ati'l-Mushafi's-Şerîf, 2004.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Nüzhetü'l-e'yûni'n-nevâzîr fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*. thk. Muhammed Abdülkerim Kazım er-Râdî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1987.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Fünûnü'l-efnân fî 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Hasan Diyâüddîn 'İtr. Beyrut: Dârü'l-Beşâir'l-İslâmiyye, 1987.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *el-Müdhiş*. thk. Mervân Kabanî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2. Basım, 2005.
- İbnü'z-Zübeyir, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim. *Milâkü't-te'vîl el-kâti' bi zevi'l-ilhâdi ve't-ta'tîl fî tevcîhi'l-müteşâbihi'l-lafz min âyi't-tenzîl*. thk. Abdülganî Muhammed Ali el-Fasî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1971.
- Kirmânî, Mahmûd b. Hamza. *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'ân*. thk. Abdülkâdir Ahmed 'Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1406/1986.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli*. çev. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. İstanbul: İslamoğlu Yayıncılık, 1993.
- Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*. çev. Mustafa Öztürk. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 4. Basım, 2016.

- Kur'an Yolu Meâli*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Tarihi'l-'Arabî, 2002.
- Narin, İsmail. "Câhiliye Döneminde Kurbanlıklar Üzerine Doğurganlığa Bağlı Olarak Bina Edilmiş Örfler ve Hükümler". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2013), 63-83.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. 6 Cilt. Mekke: Merkezu İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1988.
- Okuyan, Mehmet. *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an-ı Kerîm Sözlüğü*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 5. Basım, 2017.
- Öztürk, Mustafa. *Tefsir Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Râgıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed. *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân 'Adnân Dâvûdî. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 3. Basım, 1423/2002.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Tefsîrü'l-kebîr*. 32 Cilt. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1401/1981.
- Reşîd Rızâ, Muhammed. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakîm*. 12 Cilt. Kahire: Dârü'l-Menâr, 1947.
- Salih, Subhî. *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-'İlm li'l-Melâyîn, 10. Basım, 1977.
- Son Çağrı Kur'an*. çev. Salih Akdemir. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2009.

Süleymaniye Vakfı Meali. çev. Abdulaziz Bayındır. Erişim: 04 Mart 2020, <https://www.suleymaniyevakfimeali.com/Meal/Hud.htm#81>

Süyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekir. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed b. Ali. 3 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2006.

Süyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekir b. Muhammed. *Mü'terekü'l-ekrân fî i'câzi'l-Kur'ân*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 3 Cilt. Kahire: Darü'l-Fikri'l-'Arabî, ts.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Merkezü'l-Bühûs ve'd-Dirasâti'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye Dâru Hicr, 2001.

Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan. *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.

Zeccâc, Ebû İshak İbrâhim. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebi. 5 Cilt. Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, 1988.

Zekeriyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ. *Fethür-Rahmân bi keşfi ma yeltebisu fi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ali es-Sabûnî. Beyrut: Dârü'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1983.

Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an haqâiki gâvâmiği't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1418/1998.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu Dârü't-Türâs, 3. Basım, 1404/1984.

